

JAN JOOST TER PELKWIJK †, *Deze mooie wereld*. Uitg. Ploegsma, Amsterdam 1948. f 4.75.

Toen na de oorlog het bericht binnenkwam dat, met zovelen, ook Jan Joost ter Pelkwijk in Maart 1942 de dood gevonden had tijdens de Japanse overweldiging, betekende dit niet alleen voor zijn naasten een zware slag; er heerste verslagenheid bij een brede kring van vrienden, jongeren en ouderen, bij tallozen zelfs die hem slechts van verre gekend hadden; ja overal trilde spijt, waar zijn merkwaardige faam was doorgedrongen. Het was niet alleen om de harde dood onder de wapenen, zo strijdig met zijn natuur; ook niet alleen om zijn bloeiende jeugd van 27-jarige. Achter dit alles dook een ondefinieerbaar gevoel van heimwee op, als naar een eens betreden wonderlijk land, dat voor altijd onbereikbaar was geworden; een land met zo gezegend klimaat, zulke frisse sterkende wind, vol van zo verrassende geluiden en een zo heldere sfeer, dat men er een blijvend gevoel van sterkte uit meenam.

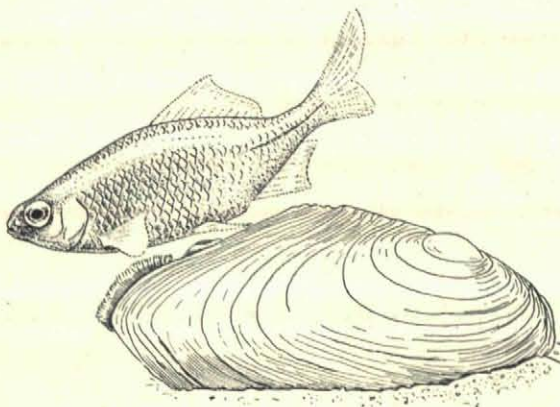

Gestreept visje.

Zijn merkwaardige faam . . . Het is toch zeker merkwaardig, wanneer iemand zo jong al een zo sterke persoonlijkheid blijkt te zijn, dat hij niet alleen befaamd is om zijn bijzondere prestaties, maar evenzeer om zijn gewone wandel, die hij op zo ongewone manier terecht brengt. Hiermee zij allerm minst gezegd, dat hij grillig was of buitenissig; integendeel, dit verfoeide hij, nuchterheid was een van zijn opvallendste trekken. Maar toch was hij ongewoon; en dit ongewone hing samen met een begaafdheid die uitging boven de gewone maatstaven. De zin voor exacte kennis was in hem verenigd met de visie van een kunstenaar; en dit bracht hem tot hoge bezieling. Hij had schier onuitputtelijke reserve's, zowel fysiek als psychisch; en daarbij toonde hij zich van meet aan een oorspronkelijke geest, die eigen wegen zocht, waarbij hem niets ontging van hetgeen van zijn gading was. En er was „heel wat” van zijn gading, (om een typerende uitdrukking van hem te citeren). Hij was een echte onderzoeker en ontdekker. Zocht hij de schoonheid? Die vond hij stellig overal en die inspireerde hem in hoge mate; maar hij zocht toch dieper. Hij wilde niet slechts ondergaan — al bleef hij steeds een gretig genietter — hij wilde weten, begrijpen. Het is deze in laatste instantie religieuze zin voor het leven, die hem leidde op zijn weg. Daardoor ook vond zijn studie steeds weer de weg terug naar het leven, de levende natuur!

Het zou verkeerd zijn om hieruit ook te willen verklaren, waarom hij zo'n bijzonder tekenaar was; maar wel verklaart zijn manier van tekenen duidelijk mede zijn behoefte aan het werkelijk „levende” beeld. Zijn gedetermineerde wereld wist hij door alle exacte kennis heen weer tot leven te wekken, als hij ging tekenen. Ook als hij ging schrijven, maar zulke — en wellicht grotere natuurschrijvers hadden en hebben wij nog altijd in ons midden; al dient gezegd dat ook ter Pelkwijk's beknopte schrijfrant zeer apart is, welke in ieder geval duidt op diezelfde drang, die zijn tekeningen en blijkbaar zijn wezen kenmerkt: om de verscheidene facetten van het leven in de natuur in één snelle en vaste omtrek te vatten, om een duidelijke silhouet vast te leggen, om in één haal, één vlek het leven op te roepen — (dit wonderde leven dat bij zovele anderen achter het beeld, de verschijning, zoek blijft of zoek raakt). Zijn aanleg was die van de ware didacticus en zijn korte leven heeft ons daarvan een rijke oogst nagelaten.

Het was daarom een goed idee van enkele vrienden, de nagedachtenis van „Pelk”, zoals zijn kernachtige bijnaam luidde, door een bloemlezing uit zijn werk samen te stellen, opdat men nog iets concreets van hem mocht overhouden. Het is een bescheiden en eenvoudig monument geworden, met de waardigheid die hij verdient. Het boekje draagt de veelbetekende titel „Deze Mooie Wereld”¹⁾, de kern van een als motto gebruikte aanhaling uit een zijner laatste brieven. Het werd ingeleid door prof. N. Tinbergen en voorzien van een goed portret en nog een tweede karakteristieke foto, waarop wij hem als beeldhouwer aan 't werk zien. Voorts bevat het boek een aantal van zijn verspreide opstellen, veelal met de oorspronkelijke illustraties

Bittervoren.

1) Jan Joost ter Pelkwijk†: *Deze mooie wereld*. Ploegsma, Amsterdam 1948. f 4.75.

en tenslotte een kleine selectie uit zijn overige tekeningen, in hoofdzaak studies naar objecten uit de vrije natuur, aangevuld met enkele van zijn rake en geestige karikaturen. Wat wij misschien nog missen is een beknopte bibliografie, al hoort die mogelijk hier minder thuis.

Dit alles overziende, zou ik bij het laatstgenoemde deel van zijn tekeningen willen aanknopen, om nog enkele notities over het geheel in te leiden. Zijn karikaturen n.l. zijn niet alleen verbazend aardig, maar met de veelzijdigheid van zijn wezen, wordt hierin ook nog eens die specifieke kant van zijn geest bevestigd, die in al zijn werk tot uiting komt: de vaardigheid van zijn visie, om alle objecten met hun omstandigheden snel te bevatten en er even snel als raak en luchtig op te reageren. Dit vermogen behoeft hem steeds voor schoolse geleerdheid en zo werden dan ook zijn meest interessante ervaringen altijd met die luchtigheid te boek gesteld, die soms lichte spot of zelfspot nauwelijks verbergt. Kenmerkend zijn de korte titels van zijn opstellen. En wat ongezocht humoristisch is b.v. die zonderlinge titel „Zeepaarden op stal”, met zijn in de beschrijving uitkomende dubbele tegenstelling. Telkens duikt er dan ook een of andere kluchtige uitlating op of een zotte vergelijking. Het boeiende verhaal over „De zwemmende kop” — weer zo'n graag overgenomen scheldnaam van een visser — wordt ingeleid met het relaas van die vissersman zelf, over de vangst van een maanvis; en zo vinden we meermalen een versregel of een toepasselijk motto als inleiding, waarmee hij, zonder opzet, terloops zijn merkwaardige veelzijdigheid demonstreert. Telkens verdiept hij zich ook in de historie van de streek die zijn liefde heeft, is dan tevens hartstochtelijk archeologisch verzamelaar, zoals hij steeds en in alles de verzamelaar blijkt te zijn; want (zonder de pretentie te hebben zijn kennis op de juiste waarde te schatten) het is mij steeds opgevallen hoe ongelooflijk goed hij in allerlei onderwerpen thuis was. Dat het gevaar van verbroekeling niet denkbeeldig was, laat zich denken, maar hij hield zich toch aan de grote lijnen en hij wist wat hij wilde. Dat hij bij alle veelzijdigheid van zijn streven nooit oppervlakkig werd, daarvoor behoeft hem de ware hartstocht van de onderzoeker. Want dit was wel het meest opvallende in ter Pelkwijk, dat hij, wars van alle conventie — ja, soms dwars tegen de gewone regelmaat in, altijd paraat was voor zijn werk, altijd beziel; en dat de hartstocht voor het schone en wetenswaardige hem voortjoeg naar een vast doel. Wie eens de schittering in zijn ogen gezien heeft, als hij iets bijzonders had ontdekt, kon voorgoed weten hoe hij zou dóór tasten — zonder anderen en vooral zichzelf te ontzien.

Dat ook de beruchte „schade en schande” hem daarbij wijs moesten maken leek wel onvermijdelijk. Hoe openhartig beschrijft hij het bij zijn vondst van een maanvis aan het noordzeestrand, die onder grote belangstelling van de meeuwen hulpeloos in een zwinnetje dobberd. Het is midden December, maar zonder zich te bedenken waadt hij er meteen op af. Het beest blijkt zelfs dood te zijn; en dan schrijft hij: „Na van de eerste vreugde te zijn bekomen, constateerde ik tot mijn schrik, dat ik vergeten had schoenen en kousen uit te doen. En wat met het beest te beginnen? Het gevaarte was zo zwaar, dat ik er geen beweging in kon krijgen”.

Papegaai.

Dat hij tenslotte zijn triomf in een kleine illustratie vastlegt kon men verwachten; een schelpenkar met het monster beladen rijdt er mee heen . . . en men voelt als 't ware hoe Pelk er achteraan sjokt, vergenoegd over zijn vondst, maar tegelijk in spanning over wat nog komen gaat: zijn werk.

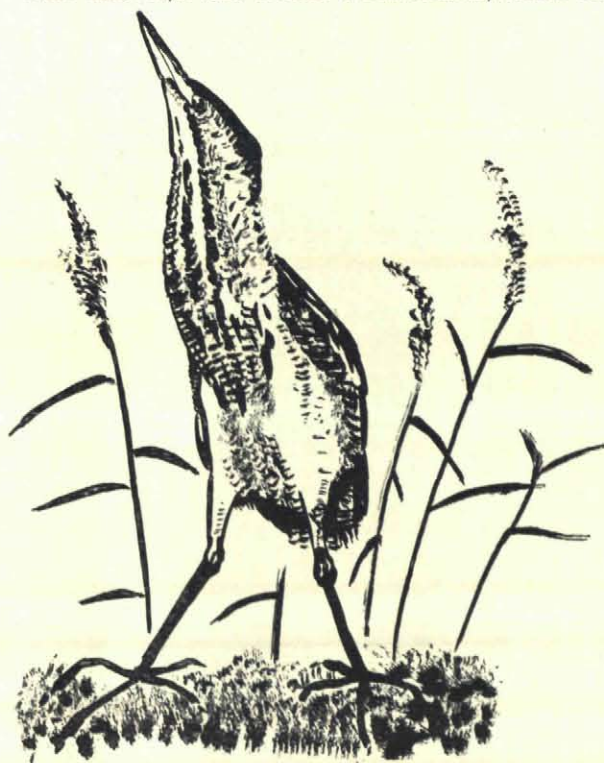
Spanning, dat is eigenlijk de bezielheid van zijn werk; en dit komt misschien in zijn tekeningen het duidelijkst tot blijvende uiting, vooral naar mate hij zich ook op dit gebied ontwikkelde. Zijn eerste tekeningen vertonen al een gespannen lijn om de zuiver beheerste vormen, maar het geheel wordt nog wat overwoerd door de details. Men zie echter bij de wat vroegere tekeningen hoe goed b.v. de bittervorens geobserveerd zijn. Hier tracht hij nog de veelsoortige pracht van zijn object tot z'n recht te doen komen en tekent met grote zorg het geschubde lijf, met donkerte's en glanslichten. Het is alles heel gevoelig, ook de fijne lineatuur op de mosselschelp; maar vooral bij de laatste blijkt toch nog een tekort in het bereikte resultaat: de gevoeligste lijn is daarmee nog altijd het leven niet. Wel is hij al een eind op weg, door een zekere abstractie na te streven en dus duidelijk een

Sijsje op de wip.

keuze te doen tussen hoofd- en bijzaken; maar het blijft nog teveel formule, waarin de visie op het levende object dreigt teloor te gaan. Om met een enkele lijn of vlek die verre worp te kunnen doen, zal hij eerst nog zich moeten verdiepen in het wezen van de vorm; begrenzingen van harde of zachte, ruwe of gladde voorwerpen zal hij als 't ware moeten aftasten; volume's zal hij proberen te vangen in een contour of in een silhouet, om tenslotte de lijn als begrenzing hier en daar geheel te kunnen loslaten en de relatie tussen lijnen en massa's te begrijpen. Twee tekeningen van een noordhoornslak en een wulk maken zijn pogingen duidelijk. De eerste is in zijn gedegen vorm en kleurrijke vlekken toch nog iets te „fraai”, te overwogen; de tweede beantwoordt meer aan zijn eigen tempo, maar blijft nog onvoldoende beheerst, de contour wat te nadrukkelijk rond een nog te ongemotiveerde vulling.

Naar mate zijn visie sterker wordt treft hij steeds zekerder het karakter van zijn onderwerp.

Roerdomp.

De keuze van zijn lijnen, stippen of vlekken geschiedt minder beredeneerd, maar met vaster overtuiging. Bekijkt men zijn „sijsje op de wip”, om slechts een heel eenvoudig voorbeeld te noemen, dan treft onmiddellijk de geïmpresioneerdheid van oog en hand. Hier begint de kunstenaar, die in ter Pelkwijk school, zich baan te breken.

Dat is niet teveel gezegd, zelfs niet bij zo'n klein schetsje als dit, of ook andere van de vinkebaan-illustratie's. Men zie het felle „wippende” spreukje, maar ook de met eenvoudigste middelen aangeduide omgeving; juist niet teveel, om niet van de hoofdzaak af te leiden, en genoeg om te typeren. Zo'n „lokterskooi” is documentair zorgvuldig getekend, maar tevens hoe vrij van gepeuter; wat staat het geval er stevig en compact in het licht. In dit verband mag ook de illustratie „Bij een baklamp” wel gereleveerd worden, vooral om de abstracte wijze van tekenen die zo suggestief de sfeer van de lamp boven het nachtelijk water oproept. Dit is niet door een schoolse illustrator van biologische onderwerpen getekend. Het is dit op volkomen vrije en originele wijze afstand nemen van zijn onderwerp, waarin men zijn artistieke kwaliteiten herkent.

Wij zien hem in zulk werk de sprong nemen naar de volledige uitdrukingskracht, die zijn laatste tekeningen vertonen. Het gaat verrassend snel en wij zien dat wij eigenlijk niet met een

dilettant te doen hebben. Zijn belangstelling ging meer en meer ook naar de kunst uit en hij keek doordringend oordelend. Wat kon hij genoeg hebben in enkele prenten van van Hoytema; hij voelde zich aangetrokken tot die haast karikaturale observatie's en hij voelde zich wellicht ook zijn kracht meten en zijn durf, om zó de natuur te typeren. Maar dan weer kon hij óók in stomme bewondering onafgebroken turen op de reproductie naar een eenvoudige chinese tucheschildering. Het sloeg hem als 't ware, dit fencmeen van natuurlyriek, deze samenvatting van poëzie en exacte vorm! Het is dan ook duidelijk dat hij daarvan de invloed onderging. In zoverre heeft de kunstenaar in hem nooit de kans gekregen zijn gang te gaan, dat hij zich wagen zou buiten de studie. Daarvoor was hij ook te zeer gebonden aan zijn hoofdwerk, het wetenschappelijk onderzoek; ook kon hij zich de tijd niet gunnen voor een geheel vrije verbeelding, een compositie. Maar hoeveel wist hij niettemin al te geven in die latere penseeltekeningen.

Men behoeft wel niet bepaald ornitholoog te zijn om een aalscholver op zo indringende wijze te kunnen weergeven, maar wel is het zeker dat er veel talent aan te pas komt; en dat er bij ter Pelkwijk werkelijk sprake is — niet alleen van zo goed te kunnen tekenen — maar van een gerijpte visie. Men lette op de directe samenhang der forse penseelstreken met het geheel der

vormen. Elk bewust streven naar detaillering is achterwege gebleven; uiterlijke mooiheid is vervangen door innerlijke kracht en vooral door het karakter, het wezen.

Hetzelfde zou men kunnen zeggen van die sublieme vlucht der eenden, die wellicht ook door een jagersoog zo zouden gezien kunnen zijn — alsof men hun roffel en fluittoon in de lucht hoorde! Ronduit meesterlijk zou ik ook de tekening naar een roerdomp willen noemen. Met wat voor eenvoudige middelen is hier die mysterieuze gestalte in zijn omgeving gezet; hoe begrijpt men uit die simpele aanduiding het wezen van z'n mimicry.

Dat de bioloog en de tekenaar in zulk werk één zijn is wel duidelijk, maar de vrijheid van doen, de kennelijke drift en lust der verbeelding is die van een kunstenaar. Men vergelijke eens de pracht, die de met inspiratie gehanteerde penseel aan het curas van een wolhandkrab, aan een pad verleent, met die vroegere tekeningen van slakken en schelpen; men vergelijke de bittervoren met het sublieme en zakelijk neergezette indische brakwatervisje; en men vergelijke ten slotte de illustratie's uit tal van artikelen met de krabbels bij de latere indische brief — Het is een gebeurtenis, temeer als men bedenkt dat dit alles tenslotte „jeugdwerk” genoemd zou moeten worden.

Meer zuiver instructief zijn de silhouetten naar verschillende houdingen van de zanggors en de salamander, maar niettemin hoe expressief is ook hier weer de contour. Die simpele zwartjes getuigen niet alleen van zijn buitengewoon visueel geheugen, zij pleiten ook voor de hoogste eenvoud van vormgeving. Het zijn weliswaar slechts schaduwbeelden, maar het is de afschaduwing van het leven zelf! Ook hier geldt: men behoeft geen bioloog te zijn om zulke documenten te kunnen bewonderen.

Dit blijft trouwens de eindindruk van zijn gehele werk, het verheft zich boven „het vak”; zijn „mooie” wereld was „de” wereld.

Ik zou willen besluiten met twee treffende uitlatingen van prof. Tinbergen, aan het begin en aan het eind van zijn inleiding; zij die Jan Joost ter Pelkwijk van nabij kenden, kunnen het beamen: „Wij ondergingen allen zijn invloed, zonder dat hij daarnaar streefde” en „hij is onvervangbaar, uniek . . .”

Het mooie boek moge daarvan voor velen getuigen.

Veere, Dec. '48.

D. VAN GELDER.

VRAGEN EN KORTE MEDEDELINGEN

Pestvogels. In het Februari-nummer van dit jaar las ik in de rubriek Vragen en Korte Mededelingen iets over pestvogels nl.:

Naar aanleiding van één pestvogelwaarneming schrijft J. W. (Dr J. Wilcke) dat hij van mening is dat 1948-'49 een slecht pestvogelseizoen is geweest.

Naar mijn mening is het tegendeel waar en als bewijs geef ik hier enkele waarnemingen, die mij ter ore kwamen en die ik zelf gedeeltelijk gedaan heb:

9 Jan. '49: 2 Pestvogels in Rotterdam; 11 Jan.: 30 in Leiden; 12 Jan.: 30 in Leiden; 13 Jan.: 25 in Leiden; 14 Jan.: 10 in Leiden; 26 Jan.: 2 in Rotterdam; 9 Jan.: 15 à 20 in Zutphen; 19 Jan.: 20 in Leeuwarden; 13 Febr.: 20 in Dordrecht. Verder hoorde ik nog van waarnemingen uit den Haag, Groningen en Utrecht waarvan mij de datum en 't aantal onbekend zijn.

Leiden.

J. ROTH.

Pestvogels. De Heer D. van der Kooij, onderwijzer aan de Brinkpoortschool alhier, schreef mij d.d. 16-3-'49 het volgende: „k Zag zo straks in 't speelkwartier op 't Sijzenbaanplein een 30-tal pestvogels in een meidoornboompje, zoekend naar bessen. 't Is de grootste troep, die ik ooit bij elkaar zag. Opvallend was weer de weinige schuwheid. Terwijl een paar honderd kinderen daar speelden, kwamen ze aanvliegen en streken in die lage boompjes neer.”

Ongeveer een week later werd aan de buitenkant van de stad een troep — dezelfde of een andere — van ± 40 exemplaren gezien.

Deventer.

Dr H. R. HOOGENRAAD.

Pestvogels. 16 Maart jl. werd ik door een collega opgebeld, dat er midden in de stad Deventer Pestvogels te zien waren. Een troep van 40 van deze opvallende vogels bleek te zijn neergestreken in de populieren. Vandaar daalden zij af naar enige meidorenboompjes die na afloop van dit bezoek van de laatste vruchten waren ontdaan. De komst van Pestvogels aan het einde van een zachte winter, is volgens de mij ten dienste staande literatuur, weinig voorgekomen.

Deventer.

Dr. J. W. TESCH.

Laat doortrekkende Pestvogels. Op 19 Maart omstreeks het middaguur, zag ik een troepje van 19 pestvogels in het z.g.n. Slingerbos te Zutphen. Het was heerlijk zonnig weer en de vogels deden zich te goed aan de bessen van enkele daar groeiende hulststruiken. Sommige dieren leken te zingen; een spreuwwachtige zang van aaneengeregen „sierr-sierr-sierr“-geluidjes. Enige tijd later verdween het troepje in oostelijke richting.

Zutphen.

Dr G. F. WILMINK.

Voedingsproeven met een steenuil. In De Levende Natuur 1947, blz. 83 en 84 vermeldde Mej. Dr A. Schreuder dat in braakballen van een steenuiltje pennen van een egel voorkwamen. In zoverre leek mij deze vondst niet zo opzienbarend, omdat ik maandenlang voedingsproeven deed met zo'n lievelingsvogel van Pallas Athene.

Het nachtdier was afkomstig van een vogelhandelaar, die het had gekortwiekt. Vanzelf sprekend kreeg het uiltje muizen, vooral huismuizen, soms een bosmuis. Maar hoe zou hij zich gedragen tegenover mussen? Daar wist hij ook raad mee; glad als vet gleden die door keel en slokdarm. Per dag kon anderhalve muis of mus volstaan. Eens liet ik aan mijn huipke een levende mus zien. Plotseling spuwde hij een afgekloven mussenkop uit, alsof hij wilde zeggen: laat 'm maar los, er is nu plaats. In een ommezien had hij het arme slachtoffer gegrepen en pardoes gedood met scherpe nagels en taaie uiltentenen. Tot geruststelling van mijn gemoed verwachtte ik geen nodeloze kwellerij, en 't kwam uit ook. Radicaal had de sneldoder het slachtoffer naar de mussen-Hades gestuurd.

Bij gebrek aan beter kreeg vrind steenuil een paar regenwormen. Het schemerdonkerde reeds, en jawel hij had ze gezien en beetgepakt. Ik knipte een zaklantaarntje aan, hij keek mij aan met zijn barnsteengele ogen en slikte. Zo ongeveer als een Napelse kwajongen macaroni eet. Dat rare voedsel moet hij als eetbaar herkend hebben.

Een doodgevroren houtduif in de kooi geschoven. De volgende morgen had sinjeur de helft van het borstvlees opgepeuzeld. Hij vond klaarblijkelijk het vlees beter dan de benen.

Nog een andere proef. Een paling, die ik uit een moddervijver gehengeld had, werd aangeboden als nachtmaal. In het duister had mijn proefdier alle vlees losgescheurd van de ruggegraat, en met vel inclusief naar binnen gespeeld.

Vis moet zwemmen, zegt het spreekwoord. Toch heb ik nooit gezien, dat het uiltje water dronk. Hij scheen ook te lijden aan watervrees; want baden, neen, daar hield hij niet van. Een stofbad nemen, zoals mussen of kippen, daar kwam nooit iets van in. En met de snavel tussen de veren te pluizen, dat vond hij in mijn presentie niet beschaafd.

Bij gebrek aan brood, eet men korstjes van pasteien. Een paar dode roofkevers, geelgerande, moesten dienstdoen bij wijze van afwisseling in de gevangeniskost. Zonder tegenzin verwerkte hij die vreemdsoortige watertorren; geen poot stak hij er naar uit, maar schoof ze behendig tussen zijn hoornen snavelscheden naar binnen.

Maar eens volgde een scène, die vrind steenuil in zijn hersens niet kon verwerken. Ik had een dode bunzing gekregen en het vunzig roofdier zonder veel polonaise in de kooi gelegd. Wat nu? Zou het huipke zich daaraan wagen? Leefde het monster misschien nog? Kon hij dat vreemde geval wel vertrouwen? Vanaf de hoogste zitstok keek de steenuil angstig omlaag, riep z'n gewone „kief kief“ alarmroep, sprong een stok lager, keerde weer, wipte benauwd omhoog, stiet iedere keer zijn angstkreet uit, maar aanvallen op het griezelbeest, geen sprake van! De volgende morgen zat de steenuil in de donkerste hoek, zo hoog als 't maar kon, knipogend tegen het daglicht en vermoed van zijn danspartijen in de nachtelijke uren. Hij zal wel blij geweest zijn, toen het schrikbarend monster uit zijn kooi werd weggenomen.

Mocht hij vrij rondlopen in de binnentuin — ik had hem immers gekortwiekt ontvangen — dan liet hij zich gemakkelijk vangen door „een sprong in het duister“. Ik behoefde slechts een lange blikken bus voor hem te houden, en ogenblikkelijk sprong hij er in. Als of een magnetische kracht hem naar binnen trok.

Zonder veel ophef had het uiltje zachtjesaan geruid, ofschoon er van losgeraakte veren niet bijster veel te zien viel. De vleugelstompen werden vervangen door nieuwe slagpennen. Van die gelegenheid maakte hij gebruik en vloog zonder afscheid te nemen weg, en ik had het nakijken . . . en de proefnemingen vonden een eind.

In die dagen van olim wist ik niets van egelpennen, anders had ik met genoegen mijn gevederd „proefkonijn“ aan z'n figuurlijke tand gevoeld. Dit dunkt mij in ieder geval merkwaardig, dat een steenuil lastige voedselproblemen weet op te lossen. Wie weet, of hij soms niet een plukje van een egel opeet, als de maag rammelt, en de hersenschors van de sluwe Athene-vogel aangeeft dat het vlees hem goed zal bekomen. Alleen wat voorzichtig met de puntige pinnetjes . . .

E. HOOGEVEEN.